

"מילאתי את חובתי הצבאית, חובת יהודי במלחמה נגד אויב הדמים שלנו"¹ – חוויית הלוחמים היהודים בדיוויזיית הרובאים הליטאית ה-16 של הצבא האדום

אייל ברלוביץ'²

סיפור המלחמה של סבי שלמה ברלוביץ' ושל בני דורו מתחיל ב-22 ביוני 1941, עם פלישת גרמניה לברית המועצות. בתחילת המבצע נדמה היה שהצבא הגרמני הצליח להבקיע את דרכו לתוך ברית המועצות ולהכריע את הצבא האדום על ידי הבקעות לעומק מערכי ההגנה. התקדמותו הובילה את הממשלה הסובייטית ואת ראשי הצבא להקים שוב יחידות שִׁרְדוּ מהמצבה בשל השחיקה מהקרבות או בשל עריקות. בדצמבר 1941 הוקמה דיוויזיית הרובאים הליטאית ה-16, ורק במאי 1942 החלו לגייס את יוצאי ליטא לשורות חיל הרגלים הטריטוריאלי ה-29, ובתוכו דיוויזיית הרובאים ה-16 הליטאית. ב-2 ביולי 1942 התגייס סבי לדיוויזיה זו. הוא גויס בגיל 19 בעיר קאראקול שבאוזבקיסטן שאליה הגיע עם משפחתו לאחר שברחו מהעיירה ז'מאיצ'ו נאומייסטיס.

1 שמרל ארונס, "קרב הסיירים ב-25 ביוני 1943", בתוך: ישראל רודניצקי ויעקב שיין, **הדרך אל הניצחון – לוחמים יהודים בדיוויזיה הליטאית ה-16 1942 – 1945**, תל אביב: מועצת לוחמי הדיוויזיה הליטאית ה-16, 1999, עמ' 34, 112 (להלן: ארונס, "קרב הסיירים").

2 הכותב רוצה להודות לג'ניה ברלוביץ' ולפליקס צ'צ'יק על עזרתם במציאת מסמכים ובתרגומם מרוסית לעברית.

לאחר הגיוס שובץ לגדוד 16 שבחטיבת חיל הרגלים 167. סבי הוצב כרגם באחת הפלוגות ונלחם בקרבות לשחרור ליטא והמדינות הבלטיות. הוא נפצע פעמים מספר, ובמהלך המלחמה קיבל צל"ש. המלחמה ששרד אותה והתמודדותו עם הניסיון הליטאי להתנגד לכיבוש הסובייטי בשנים 1945-1948 הותירו בו חותם עד יום מותו ביוני 2006.

את סיפורה של הדיוויזיה אפשר לספר מכמה נקודות מבט שונות: ראשית, נקודת המבט הסטטיסטית. הדיוויזיה הורכבה משלוש חטיבות רובאים (167, 156 ו-249) ומחטיבת תותחנים (224). הדיוויזיה התקדמה כ-386 קילומטרים, שחררה 648 יישובים, פגעה ב-30 אלף חיילי אויב ולקחה בשבי כ-12 אלף נוספים.³ שנית, נקודת המבט היהודית. היהודים בצבא האדום נבחנו במספר רב של מחקרים. המחקר האקדמי על אודות היהודים בצבא זה בחנו כמה סוגיות, בהן נאמנותם של חיילי הצבא לברית המועצות לפני המלחמה ובמהלכה.⁴ בהקשר הליטאי, דב לוין, חוקר יהדות ליטא, מראה שערב היציאה למערכה בקורסק היו 29 אחוזים מכלל חיילי הדיוויזיה וקציניה יהודים, ובקרבת הטוראים - היהודים היו יותר משליש כוח האדם של הדיוויזיה. סך הכול בכל שנותיה שירתו כ-5,000 חיילים וקצינים יהודים, כאלפיים מהם נהרגו במהלך הקרבות. הסיבה לריכוז הגדול של היהודים הייתה שלאחר פלישת הגרמנים לליטא ברחו היהודים, ואילו הליטאים, שמרביתם לא תמך בשלטון הסובייטי, נשארו.⁵ לפי לוין, בשל מספרם הרב זכו היהודים לאוטונומיה מבוקרת. הסיבה לכך היא זו:

עצם קיומו של ריכוז יהודי גדול כזה, שהיה בעל מסורת לאומית ותרבותית מעולה, עם סגל פיקודי מוכר וחביב (לפחות בדרג הנמוך), כל אלה גרמו ליצירת הווי יהודי תוסס: לשון היידיש הייתה השלטת בחיי היום-יום ולעתים גם בשפת הקשר

3 דב לוין, "לחימה יהודית והווי לאומי במלחמת העולם השנייה (החיילים היהודיים בדיוויזיה הרובאית הליטאית ה-16 שבצבא האדום)", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 17-18.

4 Kiril Feferman, "The Jews' War: Attitudes of Soviet Jewish Soldiers and Officers Toward the USSR in 1940-41", *The Journal of Slavic Military Studies*, 27 (2014), pp.574-590.

5 Dov Levine, "Participation of the Lithuanian Jews in the Second World War", *Journal of Baltic Studies*, Vol. VI No. 4 (1975), p.303.

הצבאית הרשמית, שהרי נותן הפקודה ומקבל הפקודה - כולם היו יהודים.⁶

שלישית, חווית המלחמה האישיות. לפי סמואל היינס, המיקוד בעדויות של חיילים פשוטים ושל קצינים זוטרים מאפשר להבין את המלחמה בעוצמתה ואת הסיפור האנושי שנמצא בבסיסה.⁷ עבודה זו תעסוק בחוויה האישית של החיילים היהודים ששירתו בדיוויזיה הליטאית במלחמת העולם השנייה. המקור המרכזי של מאמר זה הוא עדויות כתובות של ותיקי הדיוויזיה שתועדו בספר **דער וועג צום ניצחון** (הדרך לניצחון).⁸ בספר, שהפיקו ארגון יוצאי ליטא, 120 חיילים חולקים רגעים מתקופת שירותם בצבא האדום ובדיוויזיה. הספר, שפורסם באידיש בשנת 1995, תורגם לעברית בשנת 1999 ומהווה מקור בלתי אמצעי להבין חוויה זו. בחינתה מראה שלאורך המלחמה ניסו החיילים היהודים, כפריטים וכקבוצה, לבצע שתי פעולות המנוגדות זו לזו: לנקום בגרמנים ולשרוד את המלחמה. חיילים אלה ברחו מליטא לאחר פלישתו של הצבא הגרמני, ותוך כדי הנדודים הבינו מידיעות שונות שיהדות ליטא על יהודיה שנשארו מאחור נמחקו, ולפיכך הם צריכים לשלם לחיילים הגרמנים במטבע זהה. בהקשר זה כדאי לציין שלמרות האחידות היחסית בכתביהם המאוחרים לא הייתה תמימות דעים בקרב הלוחמים היהודים לגבי השואה, כפי שמתואר להלן:

קשה לקבוע כי מאות אלפי הלוחמים היהודים בצבא האדום בשנות המלחמה הסובייטית-גרמנית הגיבו על השואה בתגובה אחידה. לא מעט לוחמים ראו ברצח היהודים חלק מאכזריותו הכללית של הכובש. המקורות אף מראים על מגוון תגובות, הן בקרב הלוחמים הלא יהודים והן בתחושותיהם של הלוחמים היהודים.⁹

6 דב לוין, "לחימה יהודית והווי לאומי במלחמת העולם השנייה (החיילים היהודיים בדיוויזיה הרובאית הליטאית ה-16 שבצבא האדום)", **הדרך אל הניצחון**, עמ' 20.

7 Samuel Haynes, *A Soldiers Tale*, New York: Penguin Books, 1998, pp. xi-xvi.

8 יעקב שיון, "ידישע זעלנערס אין דער 16 טער ליטווישער דיוויזיע 1942-1945, בייים: איגוד יוצאי ליטא בישראל, תל אביב: וועטעראנען־ראט, 1995.

9 מרדכי אלטשולר, "המפגש בין לוחמים יהודים בצבא האדום לשואה", **דפים לחקר תקופת השואה**, מאסף כנ (תשס"ט-2009), עמ' 27.

תחושת הנקם בגרמנים הועצמה ככל שהדיוויזיה התקדמה מערבה. כחלק מתחושה זו הצטרכו החיילים לשרוד את המלחמה ואת התלאות השונות שהיא סיפקה להם. מאמר זה יבחן את חוויית המלחמה של יהודי ליטא על ידי בחינתה בשלוש תקופות זמן: הקמת הדיוויזיה, הקרבות הראשונים של הדיוויזיה והקרבות בקשת קורסק ובמהלך שחרור ליטא.

הקמת הדיוויזיה

ב-22 ביוני 1941 פלשו הגרמנים לברית המועצות. לאחר הפלישה הורה הפיקוד העליון הסובייטי, סטבקה, על גיוס מלא של הצבא ושל יחידות המילואים שלו. ב-29 בו הורה להקים דיוויזיות בכל המרכזים העירוניים שבשטחי ברית המועצות. לאחר מכן ניתנה הפקודה לגייס גדודים לוחמים מאזורים מיושבים אחרים, ואכן בספטמבר 1941 היו כלל תושבי ברית המועצות מחויבי גיוס. אולם ברית המועצות לא נערכה לגיוס המוני, וחוסר מוכנותה בא לידי ביטוי במחסור במאמנים, במדריכי שדה, בציד לחימה ובמזון.¹⁰

לפני גיוסם של יהודי ליטא לדיוויזיה הם נאלצו לברוח מזרחה. זכריה כ"ץ, בעדותו ביד ושם, הציג פן אחד של הדילמה שעמדה בפני היהודים הליטאים בפרוץ המלחמה היה האם כולם יכולים לברוח. לפי כ"ץ, אביו, בן 76, אמר לו לברוח ולהשאירו למות בעיירה שבה הם גרו.¹¹ לייב רודאשבסקי תיאר מצב דומה. משפחתו ברח מזרחה לאחר ששמעו על הזוועות שהגרמנים מבצעים ביהודים. אחרים בעיירה שלו לא האמינו לסיפורים אלה, אלא נזכרו לטובה בתקופה שבה הגרמנים כבשו את ליטא ושלטו בה במלחמת העולם הראשונה.¹² גוטמן אדלר לא גויס בפעם הראשונה לדיוויזיה, משום שבהגיעו לקצין הגיוס שקל 36 קילוגרמים בלבד. המסע המפרך שלו מזרחה הותירו "כה תשוש מרעב".¹³ לאחר שהעלה 20 קילוגרמים, על ידי עבודה במטבח, גויס לדיוויזיה.

10 Roger Reese, *The Soviet Military Experience – A History of the Soviet Army 1917–1991*, London: Routledge, 2000, pp. 100–104.

11 זכריה כ"ץ, "אל הדיוויזיה הליטאית – מסע תלאות של אברך מליטא למוסקבה ברגל – תחת כיבוש ואש, וקורותיו של חייל (1941–1942)", *דפים לחקר תקופת השואה* מאסף טו (תשנ"ט–1998), עמ' 236–237.

12 לייב רודאשבסקי, "דבר אודות אחי", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 246–247.

13 גוטמן אדלר, "בן-העיירה יאנובה", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 253.

לאחר הגיוס החלה הדיוויזיה תהליך הקמה שכלל אימונים צבאיים, ניסיון לחינוך מחדש. כדי להיערך היטב למלחמה הורו מפקדי הדיוויזיה שחייליה צריכים "להתאמן עד 14 שעות ביממה".¹⁴ אולם כמה מקציניה הבינו את הבעייתיות בפקודה, ובשל כך "מתוך רחמים על החיילים המותשים, רעבים-למחצה, היה רב סרן בובר [בעל העיטור גיבור ברית המועצות על השתתפותו במלחמה בין רוסיה לפינלנד] מכריז על הפסקות ארוכות מידי".¹⁵ מאיר קרק, ששימש מקלען בחטיבה 167, תיאר את אימוני הפרט שעבר במהלך אימון ההקמה: "במשך כל הקיץ, מבוקר ועד חשיכה, שקדנו על תורת הלחימה: למדנו לירות, לפרק ולהרכיב את המקלע. צעדנו בציוד מלא עשרות קילומטרים, והתאמנו בהטלת צרורות רימונים נגד טנקים".¹⁶

נוסף על התכנים המקצועיים למדו חיילי הדיוויזיה גם להתמודד עם הרעב שליווה אותם במהלך שירותם במלחמת העולם השנייה. יעקב מורדל סיכם את חוויית אימון ההקמה של החטיבה כך: "הגעתי אל חטיבתי מפראוודינסק ועברתי מצעדים מאומצים ואימוני ירייה על קיבה רעבה".¹⁷ בנימין בסמן הרחיב בקטע 'צלילים מבית אמא' על תחושת הרעב של חיילי החטיבה 156 שבה הוא שירת. הרעב התחיל לאחר הגיוס וליווה אותם באימונים לקראת המלחמה. לדבריו, הרעב לא נבע רק ממחסור בכמות האוכל אלא גם מאיכותו וגם מהעדפת הצבא האדום "לפטם אותנו בדרשות מדיניות ארוכות ובנתונים שהיו לנו לזרא, במקום להשביע אותנו במזון כלשהו".¹⁸ זליג יופה הציג את ההיבט של המחסור בציוד, הצד של סמלי המשק. הוא ציין שלושה גורמים עיקריים שהפריעו לו במהלך תפקידו: החורף, הגרמנים ושילוב של שניהם. משום כך הוא מצא את עצמו מבשל סוסים בצד הדרך כדי שלוחמים יהיה מה לאכול.¹⁹

14 ללא ציון שם מחבר, "יידיש היא אוניברסלית", הדרך אל הניצחון, עמ' 34.

15 שם.

16 מאיר קרק, "ההתקפות הראשונות", הדרך אל הניצחון, עמ' 78.

17 יעקב מורדל, "הציל אותי השלג", הדרך אל הניצחון, עמ' 231.

18 בנימין בסמן, "צלילים מבית אמא", הדרך אל הניצחון, עמ' 46.

19 זליג יופה, "לחיילים אסור לרעוב", הדרך אל הניצחון, עמ' 49; ירחמיאל קסימוב, "הסימפונייה הבלתי גמורה של הסבל", הדרך אל הניצחון, עמ' 60-61.

במלחמה

הדיוויזיה השתתפה בניסיון לכבוש את הכפר אלקסיבסקה (פברואר 1943) במערכת קורסק (יולי-אוגוסט 1943), במבצע 'בגרסיון' (יוני-אוגוסט 1944) ולאחר מכן השתתפה בשחרור המדינות הבלטיות. בהקשר הכללי לפני המלחמה ובמהלכה סבל הצבא האדום מכמה בעיות לוגיסטיות. רוג'ר ריס טוען שהיו שלושה כשלים עיקריים במערכת האספקה הסובייטית: ראשית, האספקה לא הגיעה לחזית, ואם כן - לרוב היא הגיעה ליחידה הלא נכונה בשל קווי ההספקה הארוכים ובשל חוסר הכשירות של קציני ההספקה הסובייטים. בשנת 1942 הוקמה ועדה צבאית שאמורה הייתה לטפל בבעיה זו. שנית, בעיית התשתיות הרעועות, בעיקר כבישים ומסילות רכבת, שמנעו הספקה בימי גשם ושלג. שלישית, תוכנית ההספקה של הפיקוד העליון הסובייטי לזמן מלחמה הייתה לקויה. מפקדי הארמיות היו צריכים להסתדר עם האספקה שברשותם, ועם מה שהם יכולים לשים את ידיהם עליו.²⁰ מלבד הבעיות הלוגיסטיות סבל הצבא האדום ממחסור בקצינים מקצועיים, בשל הטיהורים הרבים שמנהיג ברית המועצות יוזף סטלין ערך בשנות השלושים.²¹ לפיכך תוכניות המלחמה היו לקויות. סינתיה רוברטס בחנה את תוכניות המערכה הסובייטיות ערב המלחמה ומצאה שהנחות המוצא לתכנון הסתמכו על הערכת יתר של היכולות הסובייטיות ועל הערכת חסר של היכולת הגרמנית.²²

לחיילים היהודים בדיוויזיה הייתה הניעה (מוטיבציה) מיוחדת להילחם, והיא נבעה מתחושת הנקם על יקיריהם ומרצון לגבות מחיר. תחושה זו נוצרה בימי הבריחה והתגברה לאורך שנות המלחמה ולנוכח ריבוי הידיעות על מעשי הזוועה שהגרמנים הורגים יהודים ברחבי אירופה בכלל ובמדינות הבלטיות בפרט.²³ לפיכך נוצרה דילמה שליוותה אותם במהלך המלחמה: כיצד ניתן להרוג כמה שיותר גרמנים ובה בעת לשרוד

²⁰ Reese, *The Soviet Military Experience*, pp. 119–124.

²¹ Peter Whitewood, "The Purge of the Red Army and the Soviet Mass Operations, 1937–38", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 93, No. 2, April 2015, pp. 286–314.

²² Cynthia A. Roberts, "Planning for War: The Red Army and the Catastrophe of 1941", *Europe-Asia Studies* Vol. 47, No. 8, December 1995, pp. 1293–1326.

²³ צבי טורגל, "מכתב מאחות", הדרך אל הניצחון, עמ' 226; יעקב פליישמן, "הוא רצה להיות מדען", הדרך אל הניצחון, עמ' 109.

את המלחמה? את הרצון להתגבר על קושי זה ביטא בנימין מאצקביץ':
"אני פשוט ידעתי, כי כל משפחתי שבווילנה הושמדה וכי 'ירושלים דליטא'
חרבה כליל. ידיעה זו הותירה ואתי בלא הזכות לפחד".²⁴
העדויות השונות מציגות את הסיור של קווי האויב בעורף מערך האויב
והאש כדבר המרכזי בהפעלת הכוח הצבאי של הצבא האדום במלחמת
העולם השנייה. יהודים רבים התנדבו להיות סיירים בפעולות שונות
במלחמה. הסיור של היחידות שהוקמו במיוחד לשם כך (אד-הוק) או
יחידות הסיור החטיבתיות נחשבו לפעילות המסוכנת במלחמה. אף על פי
כן הסיור היה הרכיב הקרבי העיקרי שבו השתמש הצבא האדום. כל קרב
התחיל בהרעשה הדדית ובכתישה של קווי החזית ושל יחידות התותחנים
של שני הצדדים.

מיקומי הקרבות במלחמת העולם השנייה שנסקרו במאמר זה²⁵

24 בנימין מאצקביץ', "עם רובה נגד-טנקים בשדה הקרב", **הדרך אל הניצחון**, עמ' 97 (להלן: מאצקביץ', "עם רובה נגד-טנקים"). ראו גם: משה דומב, "בשורות הדיוויזיה הליטאית", **הדרך אל הניצחון**; צבי ברט, "הגבעה ליד אלקסיבסקה", **הדרך אל הניצחון**, עמ' 108.

25 המפה מ- Google Earth

קרבות אלקסייבקה (20-26 בפברואר 1942)

באוגוסט 1942 קיבלה הדיוויזיה הוראה להתחיל לנוע לקרבת החזית לאזור טולה, ורק בדצמבר התחיל מסעה לעבר החזית. ההגעה לחזית לא שיפרה את תנאי המחיה של החיילים בדיוויזיה אלא דרדרה אותם. פרנס פטרוניס, מפקד גדוד התותחים בחטיבת תותחנים 224, מסביר שבמהלך המסע של היחידה שלו לעבר החזית "לא רק נשק ותחמושת חסרו, גם לא היה די דלק ומזון לאנשים ולבהמות. החיילים סבלו רעב והסוסים בקושי סחבו את משאם".²⁶ הקרב הראשון של הדיוויזיה היה באזור הכפר אלקסייבקה. ב-20 בפברואר 1942 החליפה הדיוויזיה כוח שהשתתף בהתקפות הקודמות על הכוחות הגרמניים בקטע החזית הזה. בהגיעם לעמדות גילו כוחות הדיוויזיה כי האדמה כולה מכוסה בשלג, ולכן אי אפשר לחפור מחפורות כדי להתגונן מפני האש הגרמנית. הגרמנים שהבחינו בחילופי כוחות פתחו בהפגזה אווירית ויבשתית לפני יציאתה להתקפה. מאיר קרק תיאר את חוויית המתקפה הראשונה בעדותו: "לעת ערב יצאנו מתוך חורשה, ראינו מרחוק כפר גדול. שמחנו לנוכח האפשרות שנוכל לנוח ואלי וגם לסעוד משהו. אך מטוסים גרמניים שהגיוחו לפתע מעלינו, כשהם מטילים את פצצותיהם, מוטטו חיש קל אפשרות זו. חיילנו נפוצו לכל עבר".²⁷ פטרוניס טוען שבמשך ארבעת הימים שלאחר מכן המשיכו הגרמנים בהפגזות, וחיילי הדיוויזיה המשיכו לתקוף את עמדותיהם בלי שסוללות התותחים של הדיוויזיה יכלו לסייע לכוחות המסתערים עקב המחסור בפגזים ובתותחים כבדים שיכולים לירות לטווח רחוק יותר.²⁸ תמונת הקרב שקרק מתאר מאפשרת להבין את התלאות שחיילי הדיוויזיה היו צריכים לעבור כדי לשרוד את המלחמה, ואלה תיאוריו:

אלקסייבקה הייתה חפורה שתי וערב בחפירות ובעמדות של תותחים ומקלעים כבדים. היה ברור, כי לפני זמן קצר ביותר התחולל פה קרב. בסמטאות ובחצרות התגוללו מתים - חיילים גרמניים ורוסיים, פגרי סוסים. לכל מלוא העין היו מפוזרים רובים, כלי נשק אוטומטיים, מקלעים מרוסקים, פגזים

26 פרנס פטרוניס, "מווילנה עד אלקסייבקה", הדרך אל הניצחון, עמ' 74.

27 קרק, "ההתקפות הראשונות", עמ' 78.

28 פטרוניס, "מווילנה עד אלקסייבקה", עמ' 75.

ותרמילים. באוויר עמדה צחנה של בשר חרוך מהולה בריח העשן שעלה "מהארוחות" שבישלו להם חיילנו הרעבים מפגרי סוסים שהוציאו מתוך השלג. לאחר נמנום קצר העירו אותנו באמצע הלילה וקיבלנו הוראה לזוז. בזה אחר זה, בטור ארוך, קפואים ורועדים מקור, זזנו מערבה אל ערבה רחבה לאין קץ. צעדנו בשלג עמוק לאורך קילומטרים אחדים.²⁹

פוטרונים טוען שהתכנון הלקוי של המערכה היה הסיבה לכך שהתקפות הדיוויזיה לא עמדו ביעדם.³⁰ לפי יעקב מורדל, ההתקפות הבאות היו דומות:

ב-26 בפברואר 1943 נמצאה כבר החטיבה שלנו בעמדותיה, על שדה שלג בין הכפרים אלקסייבקה ויגורובקה [...] ... עם שחר ניתנה הפקודה ואנו קמנו להסתער. היה עלינו להיות חסכוניים ביותר בשימוש בתחמושת שכן עדיין לא הספיקו להביא לנו אספקה, וכל שיכולנו לסמוך עליו היה רק המלאי הקטן, שהביא איתו כל חייל אל שדה הקרב, בעוד הגרמנים השתמשו באש כבדה, מתת מקלעים, מכונות-ירייה, תותחים ומרגמות.³¹

במהלך הלחימה באלקסייבקה נפצעו רבים, יהודים ולא יהודים, ובכך לחלקם התחיל מסע בין יחידתם ליחידות הרפואיות. גרינברג נפצע שלוש פעמים במהלך שירותו בצבא האדום. פעמיים הוא רצה לחזור להילחם.³² היחידה הרפואית של הדיוויזיה הייתה מורכבת מ-80 אחוזים יהודים, ועליה פיקד אדוארד קושניר. בקרבות על אלקסייבקה, כמו כל יחידות הדיוויזיה, גם הציוד של היחידות הרפואיות היה תקוע רחוק מהחזית, ולכן הן נאלצו לצעוד עם ציוד כבד בשלג כדי לסייע ללוחמים שנפגעו, להעניק להם טיפול ראשוני ולנסות לפנותם לאחור. אולם בשל תנאי מזג

29 קרק, "ההתקפות הראשונות", עמ' 79.

30 פטרונים, מווילנה עד אלקסייבקה, עמ' 74-77.

31 מורדל, "הציל אותי השלג", עמ' 231.

32 אבל גרינברג, "שלוש פעמים חזית – בית-חולים – חזית", הדרך אל הניצחון, עמ' 118.

האוויר ובשל בעיות השינוע של הצבא האדום לא תמיד התאפשר הדבר.³³ חיילי הדיוויזיה הציגו את הכישלונות הטקטיים, ובעיקר הלוגיסטיים, של הצבא האדום ושל מפקדת הדיוויזיה ונד בוד את גבורת החיילים הפשוטים שפעלו למרות הכול. לאחר תום המערכה על אלקסייבקה הועברו חטיבות הדיוויזיה לעורף להתארגנות מחדש. המערכה הבאה שחייליה השתתפו בה הייתה המערכה על קשת קורסק.

מערכת קורסק (5 ביולי - 23 באוגוסט 1943)

לאחר הפוגה של כמה חודשים השתתפו חיילי הדיוויזיה בקרבות מערכת קורסק, ובמהלכם הדף הצבא האדום את ההתקפה הגרמנית. בעקבות כך החל לנוע מערבה לכבוש שוב אזורים שכבשו הגרמנים בשנת 1941.³⁴ באביב 1943 הבין הצבא האדום שהצבא הגרמני מתכנן מתקפה באזור קורסק. ב-25 ביוני יצא שמרל ארונס, כחלק מקבוצת סיור, לתפוס שבויים גרמנים. במהלך הפשיטה הצליח הכוח הפושט לתפוס קצין גרמני, ובחקירתו סיפר שהגרמנים תגברו את הכוחות במזרח עם יחידות שהיו מוצבות בצרפת.³⁵

ארונס מספר על חלקו במערכת קורסק כך:

ב-5 ביולי פתח האויב, בכוחות גדולים, בהתקפה כבדה על כל ה'קשת' אוריוול- קורסק [...] הצלחנו, לאחר קרבות דמים, להדוף את האויב ואף לעבור להתקפה. היה זה 'טיול' קשה [...] קרב אכזרי ביותר נתלקח ליד הכפר ניקולסקויה, שם ניסה האויב להתבצר ולעצור את התקפת הדיוויזיה שלנו. ב-28 ליולי 1943 פרצתי, יחד עם השורות הראשונות של חטיבה 156, אל תוך הכפר. ולבסוף, למרות שעם כל גל של התקפה הצלחנו להתקדם לא יותר

33 ציפורה שקליארסקי-בלכר וחי' ליפשיץ, "האפופיאה הקרבית של אנשי הרפואה", הדרך אל הניצחון, עמ' 134-137.

34 להרחבה על הגישה המערכתית והטקטית של הצבא האדום ראו: David M. Glantz, **Soviet Defensive Tactics at Kursk 1943** (Fort Leavenworth: The United States Army Command and General Staff College, 1986; Georgy Zhukov, **Marshal of Victory: the Autobiography of General Georgy Zhukov**, edited by Geoffrey Roberts, Barnsley: Pen and Sword, 2014 על הצד הגרמני ראו: Roman Töppel, **Kursk 1943 - Die größte Schlacht des Zweiten Weltkriegs**, Leiden: Brill, 2017, pp. 19-103.

35 שארונס, "קרב הסיירים", עמ' 112.

מ 50 עד 100 מטרים, הצלחנו להדוף את הגרמנים, ומבלי להיעצר פתחנו אחריהם במרדף מערבה.³⁶

לאחר שאיבד ארונס את רגלו במהלך קרבות יולי 1943 כתב שדבר אחד עודד אותו לאחר שנפצע באומרו: "מילאתי את חובתי הצבאית, חובת יהודי במלחמה נגד אויב הדמים שלנו".³⁷ בנימין מאצקביץ', ששירת בפלוגת הרובאים נגד טנקים, מתאר את היום הראשון של ההתקפה הגרמנית בקרב על קורסק:

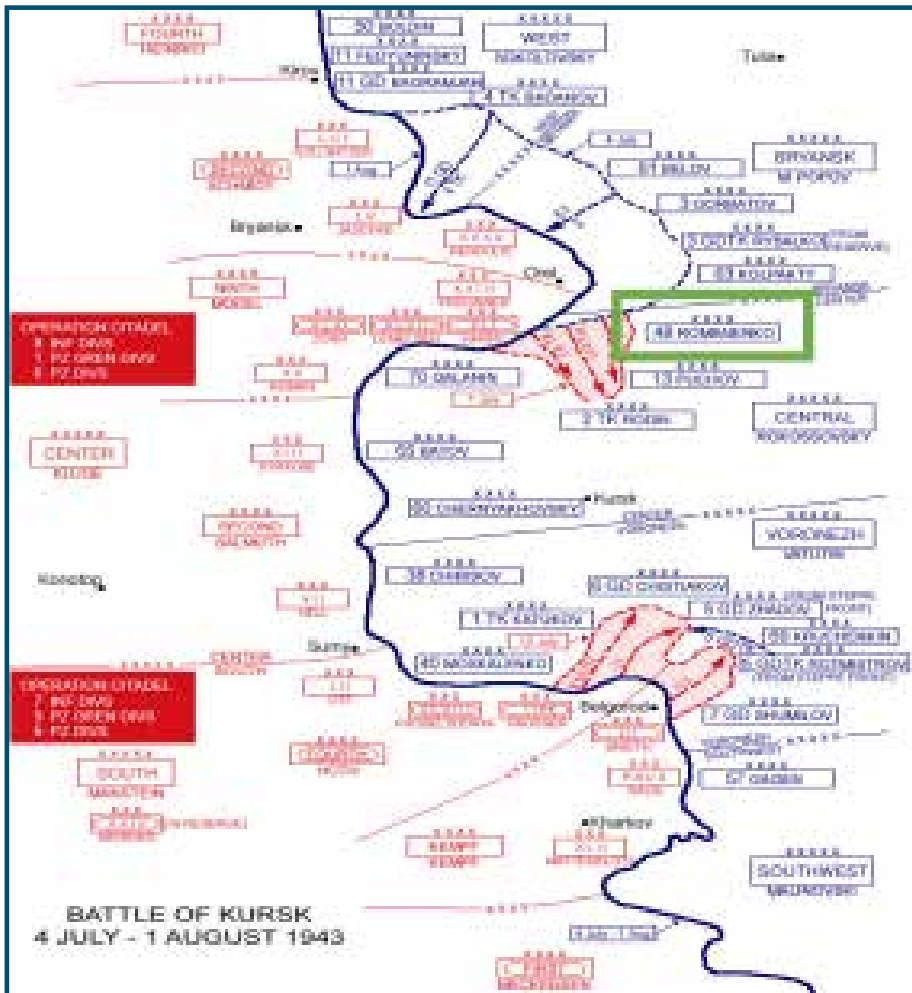
פתאום נחתה על החפירות שלנו כסערת-אש. הגרמנים שטפו אותנו ביריות מכל סוגי הנשק. כך התחיל הקרב הגדול על אוריל-קורסק [...]. תוך רגע הפכו השמיים שחורים מגלי 'מסרשמיטים' ו'הינקלים'. כל אחד מהם השליך על ראשינו את מטענו נושא המוות. ארטילריה כבדה הרעישה את הקו הקדמי שלנו. הכל התערבל בעננים של אבק ועשן. נדמה היה, כי בגהנום, הזה לא נותרה כל נפש חיה [...]. טנקים גרמניים קלים וכבדים נעו לעברנו [...]. התחלנו לירות לעברם ולהשליך בקבוקי-תבערה [...]. את הפגז השני, שבא מטנק, אשר התקדם ישירות אלי, לא שמעתי ולא הרגשתי. הרובה שלי התרסק ואני קיבלתי מכה חזקה בחזה. נשימתי נקטעה ואיבדתי למשך מספר רגעים את הכרתי. מכונת-פלדה של האויב עברה מעל שוחת הגנתי וכיסתה אותי בעפר. כשחזרתי להכרתי מיהרתי לזחול ולצאת מהקבר בעודני חי. לאחר שחבשו אותי בחפירה של הגדוד תפסתי את מקומו של מיקלען [כך] שניספה, והמשכתי לירות לעבר הגרמנים המתקיפים.³⁸

ההגנה העיקשת של הצבא האדום בקשת קורסק אפשרה לו לצאת להתקפת-נגד מערכתית שהובילה לשורה של מערכות, ובסופן נכבשה ברלין והצבא הגרמני הובס. מבחינת הדיוויזיה הליטאית וחייליה הובילו סופם של הקרבות בקורסק לתחילת המערכה

36 שם.

37 שם.

38 מאצקביץ', "עם רובה נגד-טנקים", עמ' 96.

מערכת קורסק (הארמייה שהדיוויזיה הייתה כפופה לה מסומנת בריבוע הירוק)³⁹

המפה מתוך "קרב קורסק" בויקיפדיה. התוספות של כותב המאמר.

שחרור ליטא

בקיץ 1944 נכנסה הדיוויזיה הליטאית לתוך ליטא. מירקין מציין שככל שהם התקדמו לתוך ליטא התרבו הדיווחים על מעשי הזוועה שהגרמנים ועוזריהם הליטאים ביצעו ביהודים.⁴⁰ משה דומב מספר על הרגעים האלה:

צעדנו ברגל מעיירה לעיירה ובכל מקום אותו המחזה: אין יהודים, הגויים התופסים את מקומם אינם ששים לספר ושמחתם לאידנו על פניהם. ידענו שרבים מהם היו שותפים מלאים לגרמנים בהלשנה ובמסירת הודים מסתתרים לידיהם. ואפילו לא בחלו בהריגה בעצמם. פגשנו אי-פה אי-שם גבר, אישה או ילד שניצלו בדרך נס. עיניהם כבויות, ידיהם רפות ונפשם מרה עליהם.⁴¹

מירקין טוען שהתממשות השמועות על השואה הובילה לכך ש"חיילים, בעיקר יהודים, נלחמו על אדמת ליטא שהם חדורי שנאה יוקדת לאויב, וגילו מופת של אומץ-לב".⁴² אפשר לבסס את קביעתו, בין השאר, על פי עדותו של בנימין רובינסון אשר נתנה משנה תוקף לרוח לחימתם של החיילים. רובינסון שהוכשר בצבא הליטאי העצמאי ערב המלחמה קודם במהלך שירותו בדיוויזיה מטוראי לדרגת סרן. לפני המערכה בשְׂאֵאוּלַיַא ביקש רשות לנסוע לפגוש ניצולים מהגטו שהוקם בעיר, ופעל בעיר עד יולי 1944.⁴³ תיאוריו משקפים את מצבם הגופני והנפשי עקב התלאות הרבות שנאלצו לעבור בעל כורכם: "ישבו כעשרה, או קצת יותר, בני אדם, חיבורים, תשושים ומבוהלים, וסבל אל-אנושי חרות על פניהם".⁴⁴ הללו היו בהלם גם משום שלא חשבו ששרדו עוד יהודים מלבדם. השפעת המפגש חלחלה לאופן שבו פיקד רובינסון על סוללת התותחים נגד הטנקים שלו בקרב ב-18 באוגוסט. משימתו הייתה להקים עמדות הגנה בשטח שולט כדי להטעות את האויב ולחשוב ששם מוקמה עמדת הנ"ט העיקרית של הצבא האדום.

40 ש' מירקין, "הפעולה השאווולית", שם, עמ' 180.

41 דומב, "בשורות הדיוויזיה הליטאית", עמ' 108.

42 מירקין, "הפעולה השאווולית", עמ' 180.

43 להרחבה על הקהילה ועל הגטו ראו: "שאווול" מתוך אתר "כאן יסופרו תולדותיהן..." – בקעת הקהילות ביד ושם, <https://www.yadvashem.org/yv/he/exhibitions/valley/siauliai/index.asp> נצפה ב-23 בינואר 2021.

44 בנימין רובינסון, "הקרב האחרון שלי", הדרך אל הניצחון, עמ' 183.

רובינסון כתב שבמהלך קבלת המשימה הוא הרגיש אחריות אישית לגורל הניצולים, ובשל כך הוא יעשה ככל שביכולתו למנוע מהגרמנים להגיע לעיר. במהלך הלחימה באותו יום הוא ויחידתו הצליחו במשימתם, אולם במחיר של פציעתו ופגיעה במרבית אנשיו.⁴⁵

לאחר תום הקרבות על העיר שְׁיֵאוּלְיָאִי המשיכו כוחות הדיוויזיה לכבוש שוב את המדינות הבלטיות, ובייחוד את ליטא. קרבות ההבקעה שעברו חיילי הדיוויזיה בנהר דוביסה וקרבות נוספים יצרו חלק מהתנאים להתקדמות הצבא האדום לתוך גרמניה ולשחרור השטחים שכבשו הגרמנים במהלך יוני 1941. הלוחמים היהודים תיארו את ההתקדמות הסובייטית כמהירה יחסית וללא התנגדות, במקומות שבהם הצבא הגרמני בחר להקים מתחמי הגנה מבוצרים. המוטיב המרכזי שעולה מעדויותיהם הוא שנוסף על פעילותיהם בשדה המערכה הם החלו להיפגש פנים אל פנים עם החורבן, עם הניצולים, עם המצילים ועם משתפי הפעולה. מפגשים שהובילו אותם ללמוד על גורל משפחותיהם, קרוביהם ואנשי עירם.⁴⁶ אברהם קרצ'מר תיאר את חזרתו לקוֹבְנָה, עירו, באוגוסט 1944. במהלך ביקורו בעיר גילה שאחותו היחידה פרומה נהרגה בגטו בדצמבר 1942 והוריו הוצאו להורג ב-13 ביולי 1944, שבועיים לפני שחרור העיר. החורבן שנגלה לעיניו מבוטא בתיאוריו אלה: "שוטטתי כמו סהרורי ברחובותיה של עירי. כל רחוב וסמטה, כל כיכר וגינה, כל בית וחצר היו מוכרים לי מילדות. לעומת המראה המחריד של הגטו השרוף היא עמדה על תלה שלמה וכמעט ללא פגע. בעיני נראתה העיר כבית-קברות אחד גדול".⁴⁷ ב-29 בינואר 1945 ציין בגאווה שהחטיבה שלו הייתה הראשונה שפרצה לתוך העיר קְלֵייֶפֶדָה, עיר נמל לחופי הים הבלטי, ובכך הביאה לשחרורה המלא של ליטא.⁴⁸

התקדמותו של הצבא האדום לתוך גרמניה לא בישרה את תום תפקידה המבצעי של הדיוויזיה. צבא זה כיתר מספר יחידות גרמניות בחבל קורלנד

45 שם, עמ' 184–185.

46 שמואל כהן צדק, "לי נהר הדוביסה", שם, עמ' 187–188; אברהם גיטבורג, "...שמור בזיכרון", הדרך אל הניצחון, עמ' 189; משה ברשצ'בסקי, "המבצע 'האישי' שלי", הדרך אל הניצחון, עמ' 202–203.

47 אברהם קרצ'מר, "22 ביוני 1944 – 9 במאי 1945, אני מעלה זכר חבר יהודי", הדרך אל הניצחון, עמ' 359.

48 שם.

שבלטבייה. החורף האחרון של חיילי הדיוויזיה עבר בקור לטבי אל מול אויב מכותר שאינו רוצה להיכנע. לפי קרצ'מר, הכניעה הגרמנית הפתיעה את לוחמי הדיוויזיה וציינה את סוף המלחמה.⁴⁹ קרצ'מר מסיים את קטעו כך: "דרכי הקרבית בשורות הדיוויזיה הליטאית ה-16, שהחלה בחורף 1942/43 בקרבות על קשת אוריוול-קורסק, דרך רוסיה, ביילורוסיה, ליטא ולטבי - הסתיימה. על שמחת הניצחון העיב בכל הכובד כאב האובדן והשכול".⁵⁰

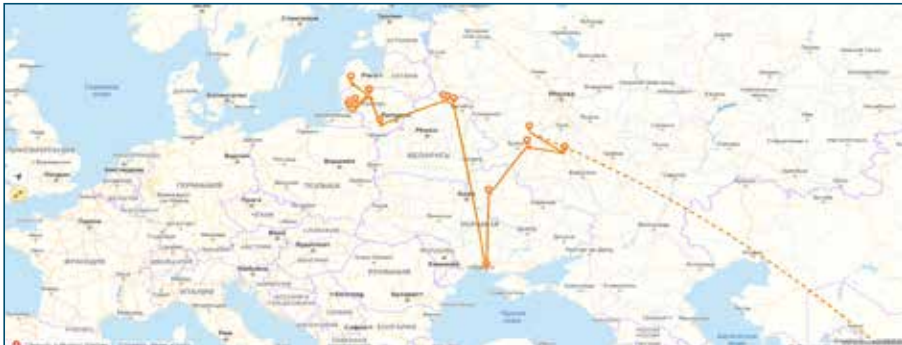
49 שם, עמ' 359-362; עמנואל ואסרדם, "רופטאז'ה של פרלמנטר", הדרך אל הניצחון, עמ' 365-367.

50 שם, עמ' 362.

סיכום

ב-22 ביוני 1941 פלש הצבא הגרמני לברית המועצות. בעקבות הפלישה ברחו חלק מיהודים מזרחה. מרבית היהודים שנשארו נהרגו בידי הליטאים בתחילת המלחמה או בידי הגרמנים בהמשכה. לאחר הגעתם מזרחה הם גויסו לדיוויזיה הליטאית ה-16 של הצבא האדום. בשנים 1942-1945 התקדמה הדיוויזיה הליטאית כ-386 קילומטרים, שחררה 648 יישובים, פגעה ב-30 אלף חיילי אויב ולקחה בשבי כ-12 אלף נוספים. בשורותיה שירתו כחמשת אלפים יהודים, ומתוכם נהרגו אלפיים. החיילים היהודים שלחמו בדיוויזיה התחילו את המלחמה כפליטים נרדפים וסיימו אותה כמשחררים וגיבורים.

מאמר זה עסק בחוויית המלחמה של החיילים היהודים בדיוויזיה הליטאית ה-16. המוטיב המרכזי של העדויות השונות הוא סתירה פנימית (פרדוקס) שליוותה את לוחמי הדיוויזיה במהלך שירותם: כיצד לשרוד את המלחמה ובה בעת להרוג כמה שיותר גרמנים במהלכה. סבי נפצע כמה פעמים במלחמה. בשנת 1946 הוא שרד פיגוע לאומני ליטאי אנטישמי, כאשר מטען הונח על דלת ביתו. אולם לרוע המזל הוא שכל את אימו וקרובי משפחה נוספים. לאחר מעברו לוילנה, עיר הבירה של ליטא, הוא החל לעבוד בהפקת סרטים ולאחר שנים מספר מונה למנכ"ל אולפני ההסרטה של ליטא. בשנת 1973 עלה עם משפחתו לארץ, והתמקם עימם בעיר הרצלייה. סבי ניסה להסביר לי ולאחי את הסתירה באמרה "בצבא תלך להיכן ששולחים אותך, אבל אל תתנדב".

נתיב הקרבות של שלמה ברלוביץ⁵¹

לקוח מתוך: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie31324955